

cational level of teachers, organized pedagogical courses, supported scholarship, materially and morally supported teacher's prestige.

It is stated that the low level of education in the right-bank provinces of Ukraine during the XIX century – at the beginning of the XX century, demanded hundreds and thousands of new schools and, accordingly, trained teachers, especially in connection with the introduction of general elementary education. The tsarist government was not in a position to solve this problem, but it worked on it and had some success.

Key words: elementary school (one and two classes), the ministry school, the church parish school, the school of letters, the teacher's institute, the seminary, the spiritual, the teacher, the church-teacher's school, the second-class church parish school, the external school and others.

Отримано: 27.12.2017

УДК 94(477.4)«18»:352.07

А. Ю. Скрипник

*Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж*

ІНТЕГРАЦІЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ У СОЦІУМ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

З кінця XVIII століття в російській державі поступово починає формуватися новий прошарок суспільства з яскраво вираженими військовими ознаками, що представляє собою принципово інше соціально-демографічне явище зі всіма атрибутами і передумовами розвитку в перспективі як окрема каста або група мешканців імперії. Відправною точкою служив той факт, що рекрути, потрапляючи до збройних сил, майже відразу ж втрачали свої старі соціальні зв'язки, і з часом потроху усвідомлювали себе представниками іншої спільності, поступово адаптуючись до нових реалій і поширюючи свій статус у майбутньому на власні сім'ї. Держава зробила все необхідне для того, щоб військова служба для цього стану стала довичною і спадковою, разом з тим, у вигляді заохочення звільняючи його представників від сплати податків і виконання численних повинностей.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, регулярна армія, відставні солдати, соціальна адаптація.

Мілітарна сутність Російської імперії, політичним змістом якої протягом ХVIII-XIX ст. були майже безперервні наступальні загарбницькі війни, втілювалася за допомогою досить ефективної регулярної армії. Цей державний інститут, подібно ненажерливій істоті, постійно вимагав нових людських ресурсів, що поповнювалися черговими або позачерговими рекрутськими наборами до регулярних армійських полків. З плином часу особовий склад виснажувався фізично і морально, вимагав заміни на більш молодий і здоровий контингент. Відомо, що ставлення до солдатів в європейських арміях того часу як до живих бездумних механізмів не передбачало комплексного соціального піклування або опіки з боку держави. Російська не була винятком. Тих хто не могли нести військову службу через старість чи погане здоров'я відправляли у відставку «на власний прожиток», як відпрацьований матеріал.

Соціально-становий склад населення міст і містечок Правобережної України та його поступові зміни, а відповідно й поява нового соціального про-

парку – відставних і безтерміно-відпускних солдат – досліджуються в працях Я. Верменич [1, с.7-27], О. Карліної [2, с.123-125; 3, с.11-23], В. Кундельського [4, с.101-108], М. Петрова [5, с.53-59]. З'ясовано, що з моменту анексії краю поступово почала змінюватися соціальна структура в населених пунктах. З'явилася тенденція до виникнення нових соціальних груп, які мали яскраво виражений мілітарний характер, однак суттєво не впливали на соціальну структуру населення та її традиційні зв'язки.

Існувала логічна закономірність і взаємозалежність між експансіоністським просуванням московської імперії зі сходу на захід і південь, в якості історичної першопричини, і насильницьким становленням нових суспільних реалій і форм – як похідного результату. Є підстави вважати, що на цих територіях в досліджуваній хронологічній період такого поширеного соціального явища, як літні і хворі відставні російські солдати майже не спостерігалось. Військо Речі Посполитої в кінці XVIII століття було регулярним лише частково, а його ядро становили підрозділи, сформовані за територіальним принципом «народових бригад». Нечисленні професійні ветерани за свої заслуги, як правило, облаштовувалися у сільській місцевості як вільні селяни або дрібна шляхта. Тільки з приходом і вкоріненням великих мас російських військових поступово почало зароджуватися і розвиватися таке суспільне явище, як відставні солдати, які з часом все більше стали впливати на соціально-економічні та політичні реалії в регіоні.

Після укладення Кайнарджийського миру з Оттоманською Портою Катерина II у своєму маніфесті від 2 вересня 1793 р. наказала розпочати демобілізацію літніх і хворих солдатів з бойових полків [6, с.459]. Однак, загальна політична нестабільність на території Правобережної України, польське повстання на чолі з Т. Костюшком (1794 р.) і третій розділ Польщі (1795 р.) не давали підстав для масового звільнення ветеранів. Це могло б негативно позначитися на бездатності більшої частини полків. Тільки через два роки, у жовтні 1795 р. Військова колегія видала указ про «Порядок відставки від служби військових нижніх чинів». Таких військових розділили на дві категорії: ті, хто не придатний до служби за станом здоров'я і віком, і ті, хто вислужив свої довгі 25 років. Для перших підставою для звільнення могли стати особисті огляди генералів і медичних чинів, які звільняли від служби «тих, хто має хворобливі напади, старі роками і не здатні до польової служби». Їх відправляли дослужувати до гарнізонних батальйонів. Друга категорія мала вибір: солдат, що мали родичів, які погодилися утримувати їх до смерті, відправляли з належними документами до місця проживання, а тих, кому нікуди йти – в гарнізонні батальйони та інвалідні команди [7, с.811]. Вважаємо, що саме з цього часу почав зароджуватися новий соціальний прошарок в населених пунктах краю, який поступово зростав і зміцнювався протягом наступних десятиліть, але довгий час не мав серйозного впливу на соціальні реалії.

Починалося з невеликих груп відставних солдатів, що оселялися як правило, у містах; там їм легше було прожити, швидше знайти роботу і в перспективі обзавестися сім'єю. Так в одному з «Описів» жителів Кам'янець-Подільського, датованому 1795 р., повідомляється про те, що в місті налічувалося 68 людей осілих військових [8, с.93-104]. Крім польських відставників, серед них могли бути ветерани тих російських частин, що перебували на той час в самому місті та його околицях: Новоингенмарландский, Володимирський, Чернігівський мушкетерські полки і два батальйони з Сгерського корпусу. Підставою для умовного, можливо, нерівномірного розподілу цієї категорії жителів міста служить той факт, що на 1793 р. тодішній польський гарнізон налічував майже 5 тисяч солдатів і офіцерів. Логічно припустити, що частина з них після капітуляції і

розформування записилося в місті. Схожу ситуацію можна було спостерігати і в інших населених пунктах краю, особливо вздовж старого російсько-польського кордону. Наприклад, в таких маленьких містечках, як Кременець, офіційно на 1798 р. налічувалося ні багато, ні мало 840 осіб відставників [9, с.13]. Ймовірно, більшість з них були солдатами, а потім і відставниками збройних сил польської держави і записані в офіційні звіти як одна з категорій з загальної кількості жителів. Тому, вважати точними і остаточними наведені вище цифри, що ніби відображають суто російський військовий елемент, не варто.

Облаштування та адаптація відставних солдатів на Правобережжі була значно уповільнена тодішніми військово-політичними подіями в Європі, у яких активно брала участь й Російська імперія. У зв'язку з різким збільшенням кількості армійських полків в 1805-1806 рр. стала відчуватися гостра нестача досвідчених солдат. Цар Олександр I звернувся до ветеранів з закликом повернутися до армії: «У теперішніх військових обставинах, коли всі верстви населення готуються до оборони Батьківщини, немає сумніву, що і відставні нижні чини повинні в цьому взяти участь, якщо їм дозволяє здоров'я і вік». У всіх повітових містах кожної області відкрили пункти для збору та медичного огляду бажаючих. Кандидатів розділяли на чотири категорії: ті, хто повністю підходив для служби в армії; хто більше підходив до служби в міліції (ополченні); хто міг служити в губернських і повітових піхотних командах; і ті, хто за віком і здоров'ям зовсім не підходили до служби [10, с.1006-1007]. Такі пункти відкрилися в адміністративних центрах новоприєднаних губерній: Києві, Житомирі, Кам'янці-Подільському, а також у містах Луцьку, Вінниці та Меджибожі. Але бажаючі головним чином були тільки серед відставників, що служили в гарнізонних батальйонах і повітових інвалідних командах, і які за станом здоров'я ще були здатні до подальшої фронтової служби.

Продовження процесу наповнення території регіону відставниками почався тільки з 20-х років XIX століття. У вересні 1820 р. вийшов сенатський указ про «Відставку нижніх військових чинів, які вислужили встановлені строки, тобто 25 років в армії і 22 роки в гвардії. Були введені нові зразки відпускних паспортів, які мали три форми залежно від станової приналежності солдата. «Форма 1» видавалася «зарахованим до рекрутів міщанам і людям казенного відомства, солдатським і піддячим дітям, церковникам і селянам, відпущеним поміщиками на волю», які в перспективі повинні були прожити у великих населених пунктах, в повітових містах і містечках. Найпоширеніша, зважаючи на переважно селянське комплексування російської армії, «Форма 2» видавалася всім, хто був на військовій службі «з поміщальських селян і дворових людей», вони повинні були повернутися до хліборобської праці. І «Форма 3» – видавалася вихідцям з «орних солдатських дітей», які після 15 років служби повинні були повернутися на свої місця проживання до 15 червня 1831 р. До кожного з таких паспортів додавався повний послужний список власника з відмітками про місце служби, нагороди, описом зовнішності (фотографій ще не існувало – А.С.), віку, сімейного стану, а також обов'язків та прав відпущеника. Йому наказували «[...] поводити себе чесно і доброзичливо, одягатися акуратно, бороду голити, по світу не ходити, від протиправних вчинків утримуватися [...] і підкорятися Начальству [...]» [11, с.445-449].

З квітня 1832 р. була введена ще одна форма паспортів для тих військовослужбовців, які звільнялися не за вислугою років з армії і гвардії, а на підставі окремих царських указів. У цьому випадку ідея Миколи I полягала в наданні дворичної відпустки солдатам з умовою за першим викликом терміново з'явитися на місце служби. Ці паспорти також мали дві форми: перша для міщан і казенних людей, а друга – загальна, для поміщальських і дворових селян. До них обов'язково дода-

вався послужний список і настанови щодо поведінки солдата в цивільному житті, його права і обов'язки. Місцева поліція повинна була скласти списки і контролювати зміни місць проживання солдата. Якщо протягом цих двох років тимчасово відпущений не викликався на службу, а її загальний термін закінчився, то він автоматично опинявся у відставці. Відповідні відмітки робилися в паспорті командиром губерньського батальйону і цивільним губернатором [12, с.202-206].

Звільнялися ветерани обов'язково у військових одностроях, вихід за межі полку в цивільному одязі був заборонений особисто царем Миколою I. У вересні 1832 р. вийшов указ щодо звільнених солдатів за віком, неміччою і каліштвами, які були неспроможні прогодувати себе під час перебування до місця проживання. Військовий міністр наказав відправляти цих бідолах з конвоями Внутрішньої варги, тобто разом із злочинцями, але з належним харчуванням на кошти Провіантського департаменту зі сплатою обивателям кормових грошей [13, с.597].

Ось як описує свою зустріч з таким солдатом письменник Тадей Булгарін: «Командири змидувалися – дали відставку, благословили та нагородили на дорогу, і я, помолившись і попрощавшись з товаришами, пішов на батьківщину» – розповідав ветеран. «Потім відставний солдат розстібнув китель, вийняв гаманець, що висів на грудях, і розгорнув його. Я побачив папери, атестати і послужний список, чотири сині асигнації, а на срібній пряжці знак Військового ордена, Анненський знак і медалі 1812 р. за взяття Парижа» [14, с.231-240]. Ось такий набір документів і нагород мали більшість старих солдатів, які, отримавши відставку, вирішувалися вирушити у рідні краї.

У жовтні 1829 р. до Головного військового штабу почали надходити повідомлення з губерній про випадки жебрацтва серед відставних солдатів. Реакція царя була миттєвою, він особисто визначив послідовність дій місцевої влади в таких ситуаціях. Перш за все, міська або повітова поліція відводила жебрака до цивільного губернатора, той з командиром внутрішнього губерньського батальйону перевіряли документи, з'ясовували, чому солдат не може себе прогодувати і за його бажанням влаштували «[...] слугити до Присутніх місць [...]». Разом з тим, несподівано виявилось, що частина таких відставників згодна служити у тюрмах в якості наглядачів. Губернські правління рекомендували місцевим органам влади брати на службу до повітових в'язниць з метою «[...] належного дотримання порядку в палатах (у камерах – А.С.) інвалідів і відставних солдатів. З повним утриманням за рахунок міських доходів, а саме – забезпечення формою і грошима». В залежності від розмірів повітових тюрм і числа ув'язнених набирали на службу від 2 до 8 осіб [15, арк. 1-2].

У разі відмови від подібної служби, з міських земель відставникові повинні були надати ділянку землі під овочі, а на кошти, виділені з губерньського казначейства у розмірі 50 рублів, він мав побудувати собі житло. Зовсім старезних, старих і хворих забирали до казарм губерньських батальйонів на утримання без виконання службових обов'язків, а божевільних, сліпих і повних інвалідів направляли в Прикази громадської опіки [16, с.770-771].

Після закінчення російсько-турецької війни 1828-1829 рр. Микола I вирішив скоротити армію шляхом надання відставок старим солдатам. Враховуючи їх участь у воєнних баталіях, обгрунтовуючи це рішення мужністю і героїзмом, продемонстрованих полками на Балканах, він наказав звільняти нижніх чинів, що прослужили у гвардії 20 років, а в інших родах військ – 22 роки, у відставку. Це були солдати, що служили в полках і дивізіях 2-го, 3-го і 4-го піхотних корпусів. Саме їх виводили на відпочинок і переформування на територію Правобережної України. В руслі тогочасної державної політики щодо створення

і розвитку військових поселень планувалося облаштувати прикордонні населені пункти по річці Дністер в Бессарабії і Подільської губернії, та заселити їх відставними нижніми чинами [17, л.36-37; 45об-46]. Таким чином, в майбутньому це б допомогло вирішити два важливі завдання: по-перше, створити з військових поселень надійний захист південно-західних кордонів імперії, а по-друге, мати біля цих меж завжди готові до виступу частини. Однак, у цьому випадку військовослужбовці звільнялися не в остаточну відставку, а у відпустку на 5 років, і тільки після закінчення цього строку остаточно звільнялися від служби, як тоді говорили, «в чисту відставку». Крім того, сам термін «безстрокова відпустка» не вважався абсолютним поняттям, тобто таке звільнення передбачало при необхідності ймовірність призову солдата в будь-який момент в армію [18, с.757]. На думку російських військових теоретиків кінця XIX – початку XX ст., «[...] таким порядком звільнення з лав збройних сил Російської імперії в першій половині XIX ст. було закладено підвалини постійного запасу армії» [19, с.51].

Початком наступного етапу розвитку відпускнуї системи у збройних силах Російської імперії стало «Положення про звільнення нижніх чинів військово-сухопутного відомства у безстрокові відпустки», датоване серпнем 1834 р. Воно поділялося на чотири глави: перша визначала загальний строк служби, порядок переходу з діючих військ до резервних, право на одержання, та порядок звільнення у відпустку; друга регламентувала права і обов'язки відпускнуїх в місцях проживання і правила зарахування до запасних частин; третя – містила порядок обліку відпускнуїх на місцях проживання, як важливий обов'язок місцевого цивільного і військового начальства, та звільнення у відставку; четверта визначала порядок призову відпускнуїх на службу в разі необхідності та звільнення за непотребою [20, с.845-886].

«Положення» не тільки докладно регламентувало всі стадії процесу переходу солдат до мирного життя під постійним контролем держави, але й законодавчо закріпило створення так званих «запасних військ» у складі Резервної армії з безтерміново-відпускнуїх солдат. Метою запровадження такої моделі було: по-перше, скорочення чисельності збройних сил і витрат на них при одночасному збереженні їх боєздатності і можливості швидкого поповнення до п'ятатів воєнного часу; по-друге – повернення сім'ям ще не остаточно покалічених військовою службою чоловіків [21, с.244]. У грудні того ж року відбулося велике звільнення у відпустку вояків з Гвардійського корпусу. За спогадами сучасника, у відповідності з наказом Миколи I одночасно відпустили 5000 осіб у так звану «кавалерську відпустку». Тобто, в першу чергу звільняли воїнів, які мали ордени і медалі за військові подвиги [22, с.548-549].

Саме з цього часу в населених пунктах Правобережної України стало з'являтися все більше відставних, а потім і безтерміново-відпускнуїх солдат. Одні з них – місцеві жителі, які поверталися після 20-річної служби в рідні краї, інші – ті, які вирішили не повертатися до рідних домівок, а залишатися там, де стояли їхні полки. Якщо взяти до уваги, що старий солдат звільняється в 1834-1837 рр., після визначеного законами терміну, то логічно допустити, що він потрапив в армію рекрутом ще на початку XIX ст., під час форсованого збільшення чисельності збройних сил для боротьби з Наполеоном. За статистичними підрахунками, на 1836 р. по всій Російській імперії статус відставного солдата мали 120852 особи чоловічої статі, тобто це власне самі солдати-ветерани, і 192147 членів їх сімей жіночої статі [23, с.55].

До середини XIX століття визначилися райони найбільшої концентрації військового стану у Російській імперії. Головною причиною було розташування регу-

лярних військ у стратегічних пунктах, що створювало скучення звільнених військовослужбовців. Зурахуванням військових поселення і кількістю рекрутських наборів за три десятиліття XIX століття чимала частка припадає на територію Київського генерал-губернаторства, зокрема, на Київську і Подільську губернії [24, с.5]. Тобто, з 20-х рр. виникла тенденція не тільки появи, але й неухильного зростання представників цього стану на території краю, кількість якого до початку 40-х рр. досягла майже 1,5% від загального числа відставників по всій державі [25, с.164].

З кінця 30-х років XIX ст. відставні і відпускні солдати стали несподіваним джерелом поповнення кадрів інших силових установ окружного та місцевого рівня. В «Губернських відомостях» Волинської та Подільської губерній у серпні 1838 р. з'явилися оголошення про «Виклик відставних, які перебувають у безстроковій відпустці, нижніх військових чинів для заповнення місць у прикордонній варті». Начальник Скулянського митного округу повідомляв, що з причини великого некомплекту стражників – близько 40 осіб – дозволено набрати охочих з солдатів, крім «[...] калік і немічних». Передбачалося укладання «підписки» (офіційного контракту – А.С.) терміном на два роки на посади кінних об'їздчиків або піших стражників з забезпеченням формою, зброєю і грошима. «Прикордонники зобов'язані стояти на постах біля кордону і захищати його від тасмних перетинів і передач, а за всі затримані товари і втікачів – отримувати грошові винагороди» [26, с.4]. З лютого 1839 р. було дозволено комплектувати Лісову службу нижніми чинами, які перебували у безстрокових відпустках. Вчорашні солдати із задоволенням йшли на таку роботу в якості об'їздчиків і лісових сторожів, а Лісовий і Межовий інститути ліквідували брак кадрів. Вимагалось письмове підтвердження місцевого начальства про «благонадійність нижнього чину» [27, с.4]. Такі працівники звільнялися від обов'язкової присутності на періодичних військових зборах та оглядах.

З 1840 р. у повітах губерній при Земських судах і Станових квартирах сформували Розсильні команди, де відставні і безтерміново-відпускні солдати використовувалися в якості кур'єрів, супроводжуючих та конвойних. Однак, під час перевірки цих підрозділів у лютому 1842 р. за наказом київського генерал-губернатора майором Сальтисовим в Подільській і Волинській губерніях виявили не зовсім належний стан забезпечення та оснащення службовців всім необхідним, крім Проскурівської команди [28, арк.2; 41]. Сама служба в таких командах була далеко не безпечною. Пристав 2-го стану Ковельського повіту Волинської губернії за наказом станового пристава в лютому 1843 р. відправив двох своїх помічників з числа солдатів до поміщика Т. Хойнацького з повідомленням про виплату до скарбниці недоїмок. Той у відповідь жорстоко їх побив при виконанні службових обов'язків, що і засвідчив повітовий лікар [29, арк.1-2; 784-789].

Відставні солдати зі своїми сім'ями селились в містах краю, де вони розраховували знайти засоби для прожитку. Саме там їх із задоволенням брали на посади сторожів, двірників, швейцарів і подібну роботу [30, с.64]. Збільшення кількості відставних і відпускних солдатів на ринку праці підтверджує й офіційна статистика. Саме в період з 1829 по 1839 рік відбулися різкі коливання чисельності звільнених з армії нижніх чинів: відразу ж після закінчення російсько-турецької війни 1828-1829 рр., через великі втрати у полках, отримали відставку лише 3052 людини; а у 1839 р. – в руслі політики скорочення витрат на армію, було відпущено по домівках відразу 63503 військовослужбовців [31, с.41].

Вивчення архівних матеріалів і праць істориків кінця XIX – початку XX століття, їх систематизація та аналіз змін у державній політиці з даного кола питань дозволяє зробити кілька висновків. По-перше, умови для виникнення воєнного

стану на нових територіях формувалися під впливом мілітарно-політичних реалій у Правобережній Україні, визначальним чинником яких стали частини регулярних військ імперії; по-друге, зародження досліджуваного стану стало відправною точкою для поступового зміни загальної соціальної структури тогочасного суспільства, особливо в містах і містечках регіону; по-третє, до середини XIX століття відставні і відпускні солдати завдяки своєму авторитету серед селян і міщан, оскільки вважалося, що «[...] вони за час служби багато побачили і багато знають», стали все більше впливати на суспільну свідомість представників бідних станів, до їх думки все більше стали прислухатися на загальних зборах та сільських сходах; в-четверте – згідно з офіційною статистикою того часу відсоток належних до військового стану був досить низьким, але демонстрував тенденцію зростання і зміцнення, що сталося впродовж другої половини XIX – початку XX століття.

Список використаних джерел:

1. Верменич Я. Історична локалістика у пошуках дослідницького об'єкта: міська і сільська історія / Я. Верменич // Регіональна історія України : зб. наук. статей. – К. : Ін-т історії України, 2010. – Вип. 4. – С. 7-27.
2. Карліна О. Соціально-економічна характеристика волинських міст наприкінці XVIII ст. / О. Карліна // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність) : тези міжн. наук.-пр. конф. – Рівне, 1993. – С. 123-125.
3. Карліна О. Місто Кременець у першій третині XIX століття / О. Карліна // Волинські Афіни. 1805-1833 : зб. наук. праць. – Тернопіль : Богдан, 2006. – С. 11-23.
4. Кундельський В.В. Корінне населення Правобережної України у міжнаціональних відносинах кінця XVIII – першої половини XIX століття: сучасна історіографія проблеми / В.В. Кундельський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 6. – С. 101-108.
5. Петров М.Б. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVI-XVIII ст. / М.Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2003. – Т. 11. – С. 53-59.
6. О разных дарованных народу милостях // ПСЗРИ-1. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1830. – Т. XXIII. – №17149. – С. 459.
7. О порядке отставки от службы нижних воинских чинов // ПСЗРИ-1. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1830. – Т. XXIII. – №17402. – С. 811.
8. Петров М.Б. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVI-XVIII ст. / М.Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2003. – Т. 11. – С. 93-104.
9. Карліна О. Місто Кременець у першій третині XIX століття / О. Карліна // Волинські Афіни. 1805-1833 : зб. наук. праць. – Тернопіль : Богдан, 2006. – С. 13.
10. О приглашении отставных нижних воинских чинов на службу// ПСЗРИ-1. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1830. – Т. XXIX. – №22448. – С. 1006-1007.
11. О даче отставки нижним воинским чинам, выслужившим установленные сроки // ПСЗРИ-1. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1830. – Т. XXXVII. – №28420. – С. 445-449.
12. О формах паспортам, выдаваемым нижним воинским чинам, увольняемым по Всемилостивейшим указам не за выслугу лет // ПСЗРИ-1. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1833. – Т. VII. – №5294. – С. 202-206.
13. Об отправлении нижних чинов, уволенных в отставку за выслугу лет, посредством Внутренней Стражи// ПСЗРИ-1. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1833. – Т. VII. – №5595. – С. 597.

14. Булгарин Ф. Сочинения. Часть одиннадцатая. № VIII. Отставной солдат / Ф. Булгарин. – 2-е изд. исправленное. – СПб. : В тип. А. Смирдина, 1830. – 258 с.
15. Державний архів Черкаської області, ф.8. Об'єднаний фонд. Черкаська міська дума і підпорядкована їй управа, оп.1, спр.83. Укази Київського губерньського правління і переписка з Черкаського міського поліцією про призначення інвалідів і відставних солдат наглядачами, 11 арк.
16. О призреии отставных военных нижних чинов, снискивающих себе пропитание милостынею // ПСЗРИ-II. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1830. – Т. IV. – №3263. – С. 770-771.
17. Российский Государственный военно-исторический архив, ф.405. Департамент военных поселений, оп.2, д.447. Проект строительства пограничных населенных пунктов по реке Днестр, 46 л.
18. Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / под ред. С.Н. Южакова, П.Н. Милокова. – СПб. : Книгоиздательское тов-во Просвещение, 1900. – Т. 2, Арбуа де Жюбанвиль – Беллинггаузен. Безсрочный отпуск. – 794 с.
19. Редигер А.Ф. Комплектование и устройство вооруженной силы. Часть II. Комплектование русской армии (исторический очерк) / А.Ф. Редигер // Российский военный сборник. – М. : Изд. ГА ВС, 1994. – Вып. IV. История русской армии. – 277 с.
20. Высочайше утвержденное Положение об увольнении нижних чинов военно-сухопутного ведомства в бессрочный отпуск // ПСЗРИ-II. – СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1835. – Т. IX. – Отд. 1. – №7374. – С. 845-886.
21. Военная энциклопедия Том IV. Б-Бомба / под ред. В.Ф. Новицкого. – М. : Типография т-ва И.Д. Сытина, 1911. – 399 с.
22. Записки солдата Памфила Назарова, в иночестве Митрофана, 1792-1839 гг. // Русская старина. Год девятый. – СПбю : Тип. В.С. Балашева, 1878. – Т. XXII. – Вып. 8. – 746 с.
23. Сборник статистических сведений о России. Книжка I. / под ред. М.П. Заблочкиго. – СПбю : Издано статистическим отделением Императорского русского географического общества, 1851. – 276 с.
24. Ячменихин К.М. Армия и реформы: военные поселения в политике самодержавия: монография / К.М. Ячменихин. – Чернигов : Сіверська думка, 2006. – 444 с.
25. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии / И. Фундуклей. – СПб. : В тип. МВД, 1852. – Ч. 1. – 578 с.
26. О вызове отставных и состоящих в бессрочном отпуске нижних воинских чинов для занятия мест в пограничной страже. Объявления и извещения // Подольские губернские ведомости. – 1838. – № 35. (27 августа). – С. 4.
27. Объявления. Отдел второй (местный). Часть официальная // Киевские губернские ведомости. – 1853. – № 31. (1 августа). – С. 4.
28. Державний архів Волинської області, ф.368. Володимир-Волинський міський магістрат, оп.1, спр.63. Циркулярні Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора за 1842 рік, 46 арк.
29. Державний архів Волинської області, ф.363. Козельський повітовий земський суд, оп.1, спр.785. Справа по обвинуваченню поміщика Хойнанького Теодора в нанесенні побієв відставним солдатам Іллі Евтушку і Андрію Югвичу, 798 арк.
30. Рашин А.Г. Динамика численности и процессы формирования городского населения России в XIX – в начале XX вв. / А.Г. Рашин // Исторические записки. – 1950. – Т. 34. – С. 64.
31. Историческое обозрение военно-сухопутного управления. 1825-1850. – СПб. : Печатано в военной типографии, 1850. – 193 с.

From the end of the 18th century, the Russian state begins to form a new stratum of society with pronounced military peculiarities. It was a radically different socio-demographic phenomenon with all the properties and preconditions of development into a

separate caste or a group of the Empire population. The starting point was the fact that recruits entering the armed forces almost immediately lost their old social ties, and with the course of time they started to realize themselves as representatives of other community, gradually adapting to the new realities and spreading their status in the future for their own families. The military service for these people was made lifelong and hereditary, however, they were relieved of all state taxes and performing numerous duties.

Keywords: Russian Empire, the Right-Bank Ukraine, regular army, retired soldiers, social adaptation.

Отримано: 14.12.2017

УДК 94:329.14(477)«1905/1907»

О. М. Федьков

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СПРОБА ОБ'ЄДНАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ БУНДУ ТА РСДРП В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.: ПЕРЕДУМОВИ, НЕВДАЛІ ПЕРЕМОВИНИ, НАСЛІДКИ

У квітні 1906 р. відбувся IV з'їзд РСДРП на якому прийнято принципове рішення про прийняття Бунду до складу російської марксистської партії. В українських губерніях Російської імперії Українська соціал-демократична спілка вела перемовини про об'єднання з бундівськими організаціями, проте внаслідок розбіжностей досягнути бажаного результату не вдалося. Зазначена невдача не завадила координації дій бундівських і спілчанських організацій, особливо під час виборів до II Державної думи.

Ключові слова: Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії (Бунд), Українська соціал-демократична спілка, РСДРП, об'єднання, II Державна дума.

Наприкінці XIX ст. перед євреями, як і перед іншими недержавними народами, стояла проблема національної самоідентифікації. Починаючи з 1880-х рр., під впливом етнічного насилля, відбувалася політизація єврейства Російської імперії на основі відстоювання національних інтересів. Оскільки йшлося про саме збереження нації, то зазначений процес охоплював усе ширші кола юдеїв. З'явилися нові форми самоорганізації, політичні інститути єврейської громади, які впливали на соціалізацію євреїв, розвиток національної свідомості, формування ідейно-політичних течій національного руху [2, с.17-18]. Один із напрямів єврейського політичного руху складав автономізм, прихильники якого прагнули обстоювати права єврейської нації в діаспорі за допомогою екстериторіальної автономії [1, с.147]. Представником цього напрямку був Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії (на ідиші скорочено – Бунд – О.Ф.). Бундівці вважали, що боротьба єврейського пролетаріату в лавах міжнародного робітничого та соціалістичного руху призведе до його соціального та національного визволення в межах Російської держави. Національна програма єврейських соціал-демократів складалася на межі XIX і XX ст. і передбачала досягнення національно-персональної автономії в складі Російської соціалістичної федеративної республіки.

Діяльність Бунду, зокрема, на теренах українських губерній, спрямовувалася на відстоювання інтересів насамперед єврейського пролетаріату як частинки або, за марксистською термінологією, – «загону» світового робітничого класу.